

Marek Německý: *Co drží společnost pohromadě? Pojetí sociální komunity a konstitutivního symbolismu u Talcotta Parsonse, Richarda Müncha a Jeffreyho Alexandera.* Praha: Karolinum, 2015, 197 s.

Rozvíjení poznatků a teorií ohledně sociálního řádu, konfliktu nebo změny představuje fundamentální pilíř sociologie jako vědy. Autoři, od klasiků až po současné vědce, se této komplexní otázce věnovali a jejich kontribuce umožňují dnes multidimenzionální pohled na společnost jako na objekt bádání.

Jeden z nejlivnějších směrů zabývajících se v teoretické sociologii 20. století otázkou teoretických a metodologických rámců představuje strukturální funkcionalismus. Jedná se o makrosociologický přístup, který klade důraz na sociální stabilitu, solidaritu a na sociální systém jakožto systém neustále směřující k rovnováze.

Strukturální funkcionalismus je ve 20. století úzce spojený s dílem Talcotta Parsonse. Parsonsovův funkcionalistický přístup k sociologii vychází z teorie sociální činnosti a teorie sociálního systému. I když na konci padesátých let dílo Talcotta Parsonse dominovalo, v následujících desetiletích bylo více méně (z)diskreditováno a již na konci let osmdesátých od něj bylo upuštěno. Nahradily jej jiné sociologické modely, jejichž účelem byl vývoj nefunkcionalistických přístupů při sociologickém bádání.

V tomto kontextu se rozvíjely teorie konfliktu, částečně jako reakce na teorii konsensu předloženou funkcionalisty a částečně kvůli neschopnosti funkcionalismu vysvětlit nové sociální vývoje a reality jako chudoba, sociální změny nebo politické rozbroje.

V poslední době se řada sociologů snaží o oživení funkcionalismu Parsonse, přičemž jedním z nejvýznamnějších je Jeffrey Alexander. Zároveň byly vyvíjeny alternativní přístupy obsahující funkcionalistické aspekty.

Právě do této kategorie lze zařadit knihu Marka Německého *Co drží společnost pohromadě?* Marek Německý působí na Pracovišti historické sociologie FHS UK v Praze a dlouhodobě se věnuje politické sociologii a strukturálně funkcionalistické sociální teorii.

Recenzovaná publikace navazuje na problematiku občanské společnosti v kontextu systémových teorií. Přesněji se jedná o uvažování nad tímto konceptem z perspektivy sociální teorie, která je podle autora oproti abstraktnosti politické filozofie schopná lépe zachytit a popsat sociální realitu.

Autor vychází primárně z teoretického rámce Talcotta Parsonse a zasazuje toto téma do kontextu funkcionalistické sociologie. Ústředním motivem knihy je pojem sociální komunity. Vhodnost tohoto pojmu při úvaze o soudržnosti moderní společnosti autor argumentuje tím, že pojem „v sobě kombinuje jak historicko-genealogický, tak i systémově-teoretický přístup“ (s. 15). Jedná se o koncept, který je podle Parsonse tvořen „jednak normativním systémem řádu, jednak statusy, právy a závazky vyplývající z členství“ (s. 170) a jenž je obecnější než pojem občanské společnosti. Tato definice je výchozím bodem pro výzkumný záměr knihy a Marek Německý se k ní v rámci své argumentace opakovaně vrací.

Cílem této publikace je Parsonsovu tezi o sociální komunitě rozšířit o další dimenze vyplývající z příspěvků neofunkcionalistických autorů, jako jsou Jeffrey Alexander a Richard Münch, a obecně k tomu připojit aspekty z teorie Davida Lockwooda, Steina Rokkana, Lewise Cosera a Johna Rawlse. S tím souvisí i vedlejší cíl publikace, a to zajistit korektní interpretaci Parsonsova díla. Jedná se především o zdůraznění komplexnosti přístupu Parsonse ve vysvětlení sociálního řádu: oproti existující kritice Parsons poskytuje složitější interpretaci koheze moderní společnosti než její existenci, a to na základě společně sdílených hodnot.

Metodologií práce, jak uvádí sám autor, je zkoumání politických procesů „v jejich komplexitě“ (s. 14), a nikoliv pouze v rámci politického subsystému společnosti. Autor tento přístup nazývá sociální teorií politiky. Práce je následně rozdělena do osmi kapitol, ve kterých autor postupně buduje svoji argumentaci. Tyto části by mohly být navíc vnímány jako samostatné eseje, které shrnují a interpretují teze a teorie od výše zmíněných autorů. Tímto nicméně publikace nepostrádá důslednost předložených argumentů a každá z kapitol svým způsobem

přispívá k nalezení odpovědi na otázku „co drží společnost pohromadě?“.

Jak napoví název první kapitoly, kniha začíná vymezením klíčových pojmů, se kterými autor následně operuje. Nejedná se však o pouhé definování použité terminologie, autor poukazuje i na nevýhody existujících definic a konfrontuje způsoby, jakými jiní autoři tyto pojmy interpretují. První kapitola tak uvádí čtenáře do způsobů konceptualizace sociální a systémové integrace a upřesňuje existující mezi nimi rozdíly. Podrobně přitom popisuje způsob, jak tyto pojmy interpretují David Lockwood, Jürgen Habermas, Anthony Giddens a jiní. Uvedená kapitola se dále zabývá pojmem sociálního řádu, koncepcí sociální integrace a jejími efekty, přičemž autor svoji vlastní interpretaci neustále kombinuje s dalšími pojetími jiných teoretiků.

Druhá kapitola poskytuje retrospektivní úvahu nad problematikou sociální integrace a sociální komunity. Odkazuje na dílo skotských osvícenců a na jejich chápání občanské společnosti, podrobně rozebírá teorii systémové diferenciace Herberta Spencera a poskytuje analytické hodnocení konceptu sociální komunity v pojetí Émila Durkheima. Přínos této kapitoly tedy spočívá ve vytváření důležitého teoretického rámce vycházejícího z teoretického podkladu klasiků.

Třetí a čtvrtá část je již věnována bezprostřednímu zkoumání pojmu sociální komunity v Parsonsově teorii. Marek Němeček zde chápe sociální komunitu jako pojem klíčový, který „vzniká institucionalizací kulturních hodnot, jejichž posledním zdrojem je řád konstitutivního symbolismu představovaný náboženstvím, do formy platných norem, které určují principy legitimního sociálního řádu a členství ve společnosti“ (s. 44). Tuto myšlenku autor dále rozvíjí a odkazuje na Parsonsův kulturní determinismus umožňující vysvětlit vznik institucí a na koncept „role“ v rámci jeho teorie systému jednání. Zajímavý je pak historicko-genealogický pohled na pojem sociální komunity, který je předmětem čtvrté části knihy. Autor zde vysvětluje pojem konstitutivního symbolismu a jeho roli ve vytváření sociální komunity. Následně je vývoj tohoto fenoménu zkoumán

u společností archaického a přechodného typu a u moderních západních společností. Jedná se o poněkud komplikovanější část knihy, svoje vysvětlení nicméně autor neustále podporuje příklady a schematickými zobrazeními.

V páté kapitole se autor věnuje zkoumání sociální komunity z hlediska systémové integrace. Tento proces popisuje pomocí Parsonsovy koncepce symbolicky generalizovaných medií, které „umožňují jak interakce v rámci jednotlivých subsystémů společnosti, tak i integraci těchto subsystémů“ (s. 78). Jejich příkladem jsou peníze, moc a různé typy vlivu. Tato média umožňují vzájemné změny mezi subsystémy a vytvářejí tím pádem zónu interpenetrace ekonomického, politického, sociálního a fiduciárního subsystému, čímž zajišťují systémovou integraci společnosti. I když se jedná o poměrně obtížně pochopitelnou argumentaci, která se neče s lehkostí, autor zde, stejně jako v průběhu celé knihy, přistupuje k problému s hloubkou erudicí, neustále odkazuje na různé zdroje a používá názorné příklady.

V následující části knihy autor upozorňuje na existující kritiku vůči strukturálnímu funkcionalismu kvůli jeho přeceňování role normativního konsensu ve společnosti a zabývá se tak přístupem teorie konfliktu. V souvislosti s tím autor zapojuje další pojmové nástroje Steina Rokkana a doplňuje rekonstrukce pojmu sociální komunity o teorii konfliktu a o úvahy ohledně jeho institucionalizace. Kapitola zahrnuje analýzu Coserovy teorie sociálního konfliktu a vysvětluje vztah normativního řádu a konfliktu. Obzvláště zajímavou kontribucí tvoří část, v níž autor prezentuje analýzu vztahu solidarity a schizmatu od britského sociologa Davida Lockwooda na základě „dvou modelů společnosti: konsenzuálního, který navazuje na Durkheima, a konfliktualistického, jenž vychází z Marxe“ (s. 114). Autor upozorňuje na komplementární vztah mezi těmito teoriemi a tím pádem poskytuje další dimenzi zkoumání a interpretace pojmu sociální komunity.

Následuje část věnovaná rozpracování Parsonsovy teorie v díle neofunkcionalistů. Cílem je poskytnutí nové interpretační možnosti pojmu sociální komunity, v souvislosti s tím autor uvádí myšlenku interpenetrace „řádu na základě

donucení, nahodilého řádu a ideálního řádu“ podle Richarda Müncha a „osobnosti, kultury a sociálního systému“ podle Jeffreyho Alexandra (s. 174). Poslední kapitola tuto myšlenku dále rozvíjí a zároveň poskytuje, v souvislosti s dosud předloženou argumentací, komplexní odpověď na otázku „co drží společnost pohromadě?“. Autor zde uvádí důležitou myšlenku ohledně udržování solidární vazby v moderní společnosti: „Růst sociální solidarity je tak odkázán na inovaci a iniciativu členů společnosti. Udržet tuto iniciativu a inovační schopnost současné společnosti představuje politický a sociální imperativ nejvyšší důležitosti“ (s. 145).

Kromě pokusu poskytnout důmyslnou odpověď na otázku „co drží společnost pohromadě?“ si tato kniha klade za cíl oživit, znovu otevřít a doplnit chybějící elementy teorie strukturálního funkcionalismu Talcotta Parsonse. V těchto velice ambiciózních záměrech pak představuje nespornou kontribuci. Autorovi se podařilo prokázat, že sociologie podle Parsonse by měla být i nadále studována za účelem pochopení vývoje sociologického myšlení a sociálního řádu současného světa. Při případném dalším bádání by autor mohl do tohoto kontextu zasazovat další aspekty a fenomény, jejichž existenci v současnosti lze těžce vysvětlit skrz teoretický rámec strukturálního funkcionalismu, jako jsou revoluce, sociální nerovnosti a další sociální napětí.

Závěrem je možné říct, že recenzované dílo je vhodné pro všechny, které zajímá teorie sociálního systému, sociálních struktur a celkově dominující sociologické myšlení 20. století. I když je čtení poměrně náročné, teoretický výklad je podporován řadou schematických zobrazení a příkladů, což poskytuje možnost pro lepší pochopení jak ústřední argumentační linie knihy, tak i otázky sociálního řádu vůbec.

Olga Georghieva

DOI: 10.14712/23363525.2018.57

Jana Nosková: „Proč to vyprávím?“ První polovina 20. století v písemných vzpomínkách německých obyvatel Brna / „Warum erzähle ich das?“ Die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts in schriftlichen Erinnerungen deutscher Bewohner Brünns. Brno: Etnologický ústav AV ČR, Praha – pracoviště Brno / Statuární město Brno – Archiv města Brna, 2016, 636 s.

Vzpomínám německy hovořícího obyvatelstva na život v meziválečném a protektorátním Brně se etnoložka Jana Nosková (tehdy společně s archivářkou Janou Čermákovou) věnovala již dříve v publikaci *„Měla jsem moc krásné dětství.“ Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20. až 40. letech 20. století*, která se na pultech knihkupectvích objevila v roce 2013. Impulsem k jejímu vydání se stal předchozí výzkumný projekt vedený brněnským etnologem Oldřichem Sirovátkou, jenž sledoval různé aspekty každodennosti v Brně na přelomu 19. a 20. století. Z důvodu doby svého vzniku před rokem 1989 se však tento výzkum opíral pouze o české etnografické a historické prameny a omezoval se na českou společnost. O německou perspektivu byl obohacen až výše zmíněnou publikací, která představila několik vybraných vzpomínkových vyprávění Brňanek a Brňanů německého původu, kteří prožili své dětství a léta dospívání v meziválečném a válečném období. Na tento počín navázala o tři roky později Nosková další knihou, jejíž název je obdobně jako v předchozím případě založen na citaci vzešlé ze vzpomínek jednoho z pamětníků. „Proč to vyprávím?“ ptá se během svého přemítání o životě Fritz Pechovsky a zároveň si odpovídá: „Protože bych se chtěl ohlednout nazpět, vzpomínout si“ (s. 244). V jeho otázce, jež se stala součástí titulu knihy a následné odpovědi se zrcadlí dvě témata tvořící alfu a omegu celého díla – vzpomínky a vyprávění. Fenomény, které jsou v současné (nejen) odborné literatuře velmi aktuální.

Recenzovanou knihu je možné považovat za „pendant“ ke knize *Měla jsem moc krásné dětství* (s. 21), jak se dočteme hned v jejím úvodu. V mnohém se s ní shoduje a navazuje na ni. Stejně jako předešlá kniha obsahuje jak českou, tak německou verzi, obdobná je též struktura

a částečně také tematické zaměření na vzpomínky na každodenní život v brněnské metropoli v první polovině 20. století. Z hlediska snahy zachytit autentická svědectví generace pamětníků, kteří prožili část svého života ve sledovaném období, lze výzkum, z něhož obě publikace vzešly, bezesporu chápat jako záchranný. Rozdíl však spočívá v odlišném druhu získaných a čtenářům zpřístupněných pramenů. Zatímco v předchozím případě byla práce založena na biograficko-narativních rozhovorech vedených pomocí metody oral history, pramenná základna druhé knihy je tvořena a rozšířena o písemně zaznamenané autobiografické texty.

Publikace je tematicky členěna do řady kapitol a podkapitol, fakticky ji však můžeme rozdělit do dvou částí. První část představuje teoreticko-metodologický rámec práce, v němž autorka velmi fundovaně přibližuje specifika psaných autobiografických pramenů (především v kontrastu k narativně-biografickým interview) a možnosti jejich zpracování v etnologii a historii jak v České republice, tak v zahraničí. Upozorňuje na subjektivní povahu těchto svěbytných konstrukcí, proč byly svými kritiky shledány jako „příliš stranické, málo reprezentativní a těžko ověřitelné – tedy nezdály se být spolehlivé“ (s. 25). Nosková však s tímto tvrzením nesouhlasí, podle ní spočívá hodnota a přednost těchto pramenů právě v jejich subjektivitě. Z autobiografií je sice mimořádně obtížné, ne-li nemožné posoudit, co se v dané době „skutečně“ stalo, zato ale umožňují vhléd do životního světa jedince, jenž je úzce napojen na fenomén identit. Jejich studiem nelze dospět k poznání dobových objektivních faktů, je však možné odhalit reprezentace osobních zkušeností a významy, které jsou uplynulým událostem ze strany dějinných aktérů přisuzovány.

Logicky autorka přechází k tématu paměti a vzpomínání. Po krátkém pohledu na fungování paměti z biologické perspektivy se již koncentruje na paměť jakožto sociálně podmíněný jev a s odvoláním na přední teoretiky paměti (Maurice Halbwachse, Jana Assmanna či Jeffreyho Olicka) jí přisuzuje re/konstruktivní a selektivní charakter. Z toho vyplývá autorčin apel na obezřetné zacházení čtenářů s autobiografickým materiálem, který je shodně jako v případě

vzpomínek odrazem aktuálních názorů a postojů jejich tvůrců. Není to ovšem pouze tzv. princip prezentismu, který vede k selektivnosti při předávání vzpomínek. Zohlednit je nutné také selekci z důvodu vlivu „dominantní paměti“, potřeby sebeúcty nebo potlačení negativních zážitků a zkušeností.

Tímto teoretickým exkurzem si autorka připravila půdu pro další kapitolu věnující se historickým událostem a jejich interpretacím, které se v publikovaných autobiografiích objevují. Do každodenního života osob, s jejichž životními příběhy a vzpomínkami se bude moci čtenář seznámit, významnou měrou zasáhly historické události a procesy 20. století; jako zásadní se ukázala první světová válka s rozpadem Rakouska-Uherska a následným založením Československa, politika meziválečného Československa a nacistického Německa, druhá světová válka a nucené vysídlení Němců a s ním spojená problematika tzv. Benešových dekretů. Jak se ukázalo, dominantní místo ve vzpomínkách bývalých obyvatel Brna zaujímaly události související s tzv. divokým odsunem. V rámci vysídlovací akce z 30. na 31. května 1945 byl vypraven pěší pochod německého obyvatelstva k rakouské hranici, během něhož došlo k velkému počtu úmrtí v řadách vyháněných obyvatel a do kolektivní paměti vysídlených Němců se zapsal jako „brněnský pochod smrti“. Autorka se věnuje podrobnějšímu popisu této události včetně nástinu střetu různých na české a německé straně často velmi odlišných a vzájemně se rozporujících interpretací o jejím průběhu či míře násilí a počtu obětí.

V práci je rovněž představen samotný sběr autobiografického materiálu. V roce 2010 a 2015 uveřejnila Nosková výzvu v časopise *Brünner Heimatbote*, vydávaný domovským spolkem *Bruna*, jenž sdružuje bývalé brněnské obyvatele. V tomto „inzerátu“ žádala vysídlené Němce původem z Brna, respektive z tzv. brněnského jazykového ostrova, o zaslání písemných vzpomínek na tehdejší život v tomto městě. Dále získala také sepsané autobiografie známých a přátel narátorů, se kterými v minulosti vedla rozhovor. Autorce se touto cestou podařilo nashromáždit celkem 31 písemných dokumentů, které jsou uloženy ve sbírkách brněnského pracoviště

Etnologického ústavu AV ČR. Tyto texty tvořily různorodý materiál, zaslány byly dopisy, deníky, autobiografie či vzpomínky na určité události (tzv. životopisné zápisky). Součástí došlých zásilek byly také dobové fotografie, kopie osobních dokumentů, novinové články či celé knihy o historii Brna nebo již jinde publikované vzpomínky vysídlených brněnských Němců, tedy pro etnology a historiky neméně zajímavý a cenný pramen.

Získaný autobiografický materiál je ze strany autorky podrobně popsán a kategorizován, všímá si jeho forem, rozsahu (v průměru měly texty okolo deseti až třiceti stran), doby sepsání (naprostá většina z nich byla sepsána ještě před samotnou výzvou) a důvodem jejich vzniku. Nechybí ani věkové (nejstarší autorka se narodila na konci 19. století), genderové (jednalo se o 13 žen a 18 mužů) a sociální složení (převažovaly střední a vysoké společenské vrstvy) autorů těchto textů. Ve zvláštní kapitole jsou přiblíženy redakční úpravy, jimiž autobiografie před knižním vydáním prošly.

Těžiště publikace a její významný přínos spatřuji především v druhé části, která je založena na jedenácti vybraných autobiografiích vysídlených Němců z Brna. Klíčem k jejich výběru se stal požadavek různorodosti forem těchto pramenů, zastoupeny jsou jak deníky, životopisné zápisky, tak autobiografie. Roli při výběru sehrál také rok narození, použity byly dokumenty pocházející od nejstarších autorů narozených před rokem 1914 a v meziválečném období. Texty od osob, narozených na konci třicátých let, respektive počátkem čtyřicátých let 20. století, zařazeny nebyly, neboť vlastní vzpomínky na život v Brně byly v těchto případech značně omezené. O své vzpomínky se v knize se čtenářem podílí čtyři ženy a sedm mužů, což přibližně odpovídalo genderovému zastoupení v celé sbírce. V neposlední řadě se jako důležité kritérium ukázal také rozsah autobiografií. Komplikace přinášely jak příliš dlouhé vzpomínky na vlastní život, které by zasloužily samostatné vydání, tak naopak velmi krátké texty, které neobsahovaly dostatečné množství informací pro možné zveřejnění a často se koncentrovaly pouze na jednu událost. Vybíráno proto bylo ze středně obsáhlých textů.

Každá autobiografie je doplněna biogramem, ve kterém jsou představeny nejdůležitější momenty životní dráhy tvůrců těchto dokumentů. Zatímco v samotných autobiografiích se může čtenář ponořit do vzpomínek na život v Brně před rokem 1945, respektive 1946, případně se dočte o pozdějších návštěvách Brna, v biogramu je popsán i další poválečný osud vzpomínajících osob. Toto cenné uvedení do tematicky a časově ohraničené autobiografie, které ji zasadí do širšího kontextu, je vždy zakončeno informacemi o tom, jak byl dokument získán, z jakého důvodu byl sepsán a jakou úpravou před zveřejněním prošel. Publikace je dále doplněna bohatou fotodokumentací, nechybí ani výkladový slovník dobových pojmů, uličník a jmenný a geografický rejstřík.

Jana Nosková se tématem dějin a kultury německy hovořícího obyvatelstva v českých zemích zabývá již dlouhodobě, a je tak možné předpokládat jistou kvalitu jejích textů. Ani recenzovaná kniha *Proč to vyprávím* v tomto ohledu nezklamala. Práci lze hodnotit jako velmi zdařilou a hodnotnou; nabízí nejen vhled do městské každodennosti z perspektivy někdejších obyvatel Brna, ale je také vítaným zdrojem informací z hlediska regionalistického bádání. Kniha by však neměla vyvolat zájem pouze u odborníků, pro svou přitažlivou a srozumitelnou formu si bezesporu najde cestu i k široké čtenářské obci.

Sandra Kreisslová

DOI: 10.14712/23363525.2018.58

Milena Lenderová – Martina Halířová – Tomáš Jiránek: *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918*. Litomyšl, Praha: Paseka, 2015, 277 s.

Kolektiv tří autorů působících na Univerzitě Pardubice připravil společnou publikaci nazvanou *Vše pro dítě! s* podtitulem *Válečné dětství 1914–1918*, kterou vydalo v Praze a Litomyšli nakladatelství Paseka v roce 2015. Milena Lenderová, autorka nebo spoluautorka téměř všech kapitol dané knihy, se odborně zaměřuje především na dějiny každodennosti 19. století,

genderovou historií 19. století a dějiny česko-francouzských kulturních vztahů 18. a 19. století. Martina Halířová se specializuje na dějiny každodennosti 19. století, genderovou historií 19. století, dějiny dětství, sociální dějiny a dějiny zdravotnictví. Tomáš Jiránek se zabývá hospodářskými dějinami českých zemí 19. a 20. století a vojenskými dějinami 19. a 20. století. Každý z autorů přistoupil ke zpracovávanému tématu prizmatem vlastního odborného zaměření a vznikla tak publikace, která pojednává o různých segmentech dětské válečné každodennosti v době Velké války.

Kniha je rozčleněna do sedmi kapitol a doplněna téměř třiceti stranami obrazových příloh, které ilustrují předcházející text. Autorem první kapitoly „Život v českých zemích za první světové války“ je Tomáš Jiránek. Jedná se v podstatě o jakousi vstupní kapitolu, kterou autor uvádí čtenáře do širších souvislostí zkoumané problematiky. Životy dětí a jejich každodennost se odehrávaly na pozadí života Rakouska-Uherska, monarchie, která před válkou z hospodářského hlediska poněkud zaostávala za vyspělejšími státy západní Evropy a která byla ohrožena vnitropolitickou nestabilitou plynoucí ze zostřujícího se napětí mezi jednotlivými národy (s. 16). Po vyhlášení války se začal každodenní život obyvatelstva proměňovat. Mobilizace odvedla na frontu několik milionů mužů. Jejich pracovní pozice musely zaujmout ženy, rostl podíl dětské práce a do výroby se zapojovaly i osoby pokročilejšího věku (s. 23). Některé ze základních potřeb bylo postupně možné uspokojit jen díky přidělovým lístkům (s. 24). Proměnily se životní podmínky i role jednotlivých členů rodiny, kterou už ne vždy tvořili rodiče a jejich děti.

Ve druhé kapitole „Slasti, strasti, traumata: dětská válečná každodennost“ přibližuje Milena Lenderová některé aspekty všednodenních i svátečních dní, které děti během války prožívaly. Počáteční zvědavost i nadšení obyvatelstva z vyhlášení války brzy opadly. Válka, která byla zprvu inspirací dětským hrám, kresbám i chlapeckým touhám po „skutečných“ vojenských oblecích, byla vystřídána realitou, v níž bylo mnohdy největším přáním odstranit nedostatky, které válka přinesla. Městské děti a ženy se vypravovaly o nedělích na venkov, kde se

snažily sehnat něco k jídlu (s. 60). Nedostatek potravin, které byly navíc často nekvalitní či zkažené (s. 59), vedl k tomu, že se na jídelníčku koncem války objevovalo vše, co bylo možné nalézt či sebrat v přírodě (s. 62). Hladovějícím se snažily pomoci obecní či městské úřady zřizováním válečných kuchyní, do nichž měly přístup školní děti i veřejnost (s. 58). Co se týče odívání a obouvání, děti byly nabádány k šetrnosti. Dětské oděvy byly přešívány z obnošených šatů dospělých, nastavovány, zužitkovávaly se i kvalitní předválečné bytové textilie (s. 64). Rovněž boty se začaly vyrábět z náhradních materiálů a v teplém počasí měly děti chodit co nejvíce bosy (s. 65). Autorka však také upozorňuje na skutečnost, že se nedostatek projevoval například i oslabováním tradičních rodinných a veřejných festivit. Vánoce byly stále chudší, na poutích a posvíceních nebylo postupem doby co prodávat (s. 46). Rakouské vlastnictví bylo naproti tomu posilováno oslavami jmenin a narozenin panovníka i jeho rodiny, slavila se také všechna vítězství rakouské armády a armád spojeneckých (s. 41–43). Vítězství armád byla ovšem vykoupena raněnými a mrtvými. Hned v září 1914 se ve městech objevovali první ranění, kteří neunikli dětskému oku. S bolestí a smrtí se děti setkávaly již před válkou, lidé stonali a umírali doma (s. 48). Válka ovšem do života dětí přinesla utrpení a smrt, jež se zdály být nekonečné.

Ve třetí kapitole „Válka a škola“ seznamuje Milena Lenderová čtenáře s fungováním instituce, která se snažila dětská trápení a nejistotu každodenního života alespoň zčásti mírnit. Ve škole i nadále určovala běh věci jasná pravidla, vznikala zde přátelství, která pomáhala zmírňovat zármutek ze ztráty blízkých, učitelé pomáhali dětem v hmotné nouzi, jak se dalo (s. 93). Škola jako státní instituce však měla i jiná válečná poslání. Měla v dětech pěstovat vlastenecké city, lásku k panovníkovi a myšlenku svornosti (s. 79), výuka měla podporovat posílení rakouského patriotizmu a bylo potřeba odstranit vše, včetně knih, co by tuto výchovu ohrožovalo (s. 83). V této souvislosti autorka zmiňuje problém, se kterým se české děti, např. na rozdíl od svých francouzských vrstevníků, musely potýkat. Děti byly oficiálně vedeny k tomu, že jsou

součástí užší vlasti (Čech) a širší vlasti (Rakouska). Rozštěpení vlasteneckého přináležení tak bylo pro děti další komplikací v každodenním životě, neboť něco jiného se říkalo doma, něco jiného ve škole (s. 94). Škola sama však řešila své vlastní problémy, neboť vyučovací systém se s postupem války hrotil. Přispívaly k tomu odvodů učitelů, zábor škol pro vojenské účely, zatížení škol pracovními povinnostmi, později i nedostatek uhlí (s. 69).

Ve čtvrté kapitole „Děti jako válečná pracovní síla“ zachycuje Tomáš Jiránek s Milenou Lenderovou fenomén dětské práce i jeho postupné legislativní úpravy. Práce dětí nebyla ničím novým; děti pomáhaly doma, na poli, v dílně, v obchodě, během industrializace se některé zapojily i do práce v továrnách (s. 98). V 19. století spatřujeme snahu státu legislativně upravit délku a charakter práce, kterou děti mohly vykonávat, s ohledem na jejich věk. Následné debaty o předčasném vtažení dítěte do pracovního procesu, jichž se účastnila i vznikající česká sociologie, byly ale přerušeny válkou (s. 101). Od jejího počátku byla zřejmá nutnost zapojení dětí do práce. Bylo nezbytné nahradit chybějící pracovní sílu odvedených mužů, navíc bylo třeba je živit, vyzbrojit, šatit a ubytovat (s. 101). Jejich odchod na frontu se ale projevil i v domácnostech, kde bylo potřeba každé koruny. Děti se tak zapojovaly v zemědělství, řemeslech, podílely se i na nejrůznějších sbírkách či sběrech. Zábavu dětí nahradila práce, zahálet či odpočívat bylo i v době prázdnin ostudou (s. 110).

V páté kapitole „Století dítěte? Možnosti a limity válečné sociální péče“ představují Martina Halířová a Milena Lenderová dobovou právní ochranu dětí, její úpravy a rozvoj dobročinné péče. Její význam začal narůstat ve 2. polovině 19. století, kdy začalo být mnoho snah směřováno na chudé děti a byly zakládány nové instituce sociální péče, např. sirotčince, azyly, ochrannovy, výchovny (s. 123). Po vypuknutí první světové války se státní i dobročinné instituce začaly zaměřovat rovněž na podporu raněných, nemocných a rodin mobilizovaných a jejich pozůstalých (s. 126). Jedním z nejvýznamnějších spolků, kterému se autorky věnují detailně a jenž se zaměřoval na široké spektrum činností, byl spolek České srdce (s. 135). Vyrůstání dětí

bez dozoru – otcové byli na frontě, školní výuka a výchova byly narušeny – vedlo k rozvolnění jejich mravů. Děti mluvily vulgárně, rozmohla se dětská zločinnost. Ve snaze předcházet kriminalitě a delikvenci dětí a mládeže zřizovaly, jako už před válkou, některé dobročinné spolky, např. prázdninové kolonie, kde panoval pevně stanovený řád a aktivity dětí byly zaměřeny na všestrannou výchovu a jejich rozvoj (s. 145).

Šestá kapitola „Zdraví dětí v době Velké války“, jejímiž autorkami jsou Martina Halířová a Milena Lenderová, se věnuje nemocem, kterými byly děti za války ohroženy, a seznamuje čtenáře s možnostmi preventivního očkovaní proti těmto nemocem a možnostmi jejich léčby. Jak upozorňují autorky, válečný úbytek porodů jen prohloubil již několik desetiletí trvající trend klesající porodnosti; muži odešli na frontu, podvýchava žen snižovala jejich plodnost a ovzduší války často vedlo ženy k pokusům o zabránění otěhotnění či ukončení těhotenství (s. 151). Není čemu se divit. Šestina až pětina živě narozených dětí se během Velké války nedožila jednoho roku a děti do čtyř let tvořily nejpočetnější skupinu zemřelých – jejich podíl z celkového počtu zemřelých byl v prvních dvou letech války více než 30 % (s. 153). Přeživší děti byly ohrožovány nemocemi. Hned od počátku války se šířily cholera a úplavice, během války pak narůstal počet nakažených pravými neštovicemi, tyfovými onemocněními, děti ohrožoval také záškrt, spála, spalničky, tuberkulóza, černý kašel, na konci první světové války i pandemie španělské chřipky.

Sedmou kapitolou „Děti bez domova: děti uprchlíků, děti internované a vězněné“ uzavírá knihu Milena Lenderová. Dává zde prostor dětem, které zažívaly nad všechna válečná trápení jedno další – musely opustit svůj domov. Již od září 1914 byli do vnitrozemí monarchie převáženi ti, již prchali před válkou. Z Ruskem okupované oblasti východní Haliče a Bukoviny to byli Židé, Poláci a Ukrajinci, se vstupem Itálie do války pak byli přesídlováni další rakouští občané, italtští, rumunští a slovinští uprchlíci. Někteří se sili s místními obyvateli lépe, jiní hůře, jak ilustruje autorka příklady uvedenými v textu. Ať tak či tak, pro místní děti, zejména ty venkovské, se jednalo o novou zkušenost – svou

obec a školu sdílely s jinak mluvícími vrstevníky (s. 182). Pro uprchlické děti mělo být zajištěno vyučování v již existujících institucích, případně mělo být zřízeno zvláštní oddělení či škola tam, kde byli mezi uprchlíky i učitelé (s. 178). Další, ještě smutnější skupinou dětí bez domova byly ty, které pobývaly v zajateckých táborech (s. 186).

Různá zaměření autorů knihy umožnila pokrýt řadu témat, která spadají do dětské válečné každodennosti během let 1914–1918. Kniha mapuje oblasti každodennosti, kterými se velká historie nezabývá a jejichž význam je mnohdy opomíjen. Teprve vykreslením dobových podmínek na sebe výrazněji upozorňují a vystupují jako něco nesamozřejmého, jako něco, co je při studiu velké historie snadno opomenutelné, co však zásadním způsobem formuje životy jednotlivců, kteří se na utváření historie více či méně podílejí.

Přestože Velká válka nezasáhla děti v českých zemích bezprostředně, radikálně proměnila podobu prožívání jejich dětství. Jednotlivé kapitoly knihy vždy nejprve nastiňují, jaká byla situace v té které oblasti zájmu před vypuknutím války. Poté autoři poukazují na proměny, k nimž postupně docházelo. Čerpají při tom z nejrozličnějších pramenů, školních a obecních kronik, dobových časopisů, školních učebnic, několika deníků starších dětí aj., jejichž ukázkami v textu dokreslují dobovou situaci. Popis každodenního života přitom není povrchní. Autoři nekončí prostým konstatováním faktů, že děti neměly co jíst, nebyl dostatek materiálů na ošacení a obutí, nedostávalo se uhlí apod., ale dovádějí tyto skutečnosti do důsledků, které samy podobu dětské každodennosti určovaly. Kvůli nedostatku materiálů na obutí bylo dětem doporučováno chodit na boso, kdykoli jen to bylo možné (s. 65), kvůli nedostatku petroleje do lamp a nedostatku svíček musely děti stihnout napsat školní úkoly za světla (s. 59) atp.

Ačkoliv kniha pokrývá široké spektrum oblastí každodenního života dětí, poněkud stranou zůstává rodina. Ano, autoři zmiňují odchod mužů (otců, bratrů) na frontu, prohlubování předválečného trendu úbytku porodů, nástup mnohých žen (matek) do zaměstnání. Avšak jako by v tomto případě chybělo ono dovedení obecných konstatování do důsledku. Jaké bylo

rodinné zázemí dětí? S kým žily v domácnosti? Jak početné byly rodiny bez otců na frontě? Jakou úlohu hráli během války prarodiče a širší rodina? S rodinným zázemím je úzce spojen i sociální původ dítěte. Děťství za Velké války nelze vnímat jako jednolitě. V samotném textu publikace je rozdíl mnohde naznačen – poněkud jiné podmínky všednodenního života měly děti na venkově a ve městě (ne vždy ve prospěch města), poněkud jiné v chudších a v bohatších rodinách. Prokreslení tohoto rozdílu by mohlo být na některých místech o něco patrnější.

Jak v samotném úvodu knihy zmiňuje Milena Lenderová, osudy dětí během první světové války, ani válečná každodennost dosud nebyly v popředí zájmu českých historiků. Tato kniha je proto přínosným krokem vpřed v historickém zkoumání problematiky dětství za první světové války, resp. problematiky dětství a dětské každodennosti vůbec. Stává se jedním z významných výchozích bodů pro doplňující či navazující bádání na tomto poli zájmu. Knihu lze doporučit historikům, kteří mají ambice rozvíjet téma dětské válečné každodennosti či dětské každodennosti vůbec, neboť je zdrojem množství faktů, ale i zdrojem možností dalšího bádání, které otevírá. Rovněž (historickým) sociologům může být kniha užitečná. Postavením dětské válečné každodennosti do kontrastu se současností mohou získat prostředek k odstoupení od současné dětské každodennosti a získat tak nové náhledy na ni. Za přečtení stojí kniha i všem těm, které její tematika zajímá, neboť kromě seznámení s různými segmenty dětské každodennosti za první světové války přinese čtenáři i uvědomění si toho, že mnohé, co je dnes často pokládáno za samozřejmé, samozřejmé není.

Tereza Čepilová

DOI: 10.14712/23363525.2018.59

Michel Houellebecq: *Podvolení*. Praha: Odeon, 2015, 248 s.

Jednou z největších literárních událostí posledních let se stala antiutopie *Podvolení* (*Soumission*, originál 2015) z pera kritikou oceňovaného francouzského spisovatele a provokatéra

Michela Houellebecq. Na rozdíl od předchozích slavných antiutopií jako je sci-fi *Šťastný nový svět* od Aldouse Huxleyho (1932), Orwellovo podobenství o všemocném totalitním režimu *1984* (1949), *Mechanický pomeranč* Anthony Burgesse (1962) či nejnovější románová vize teokratického islamistického světa v podání frankofonního alžírského spisovatele Boualema Sansala *2084* (2015) se Houellebecqův román odehrává ve velmi blízké budoucnosti a v kulisách čtenářům důvěrně známého světa. Nepůsobí proto jako fabulovaný konstrukt, či příliš abstraktní podobenství. Ale jako přesvědčivý příběh o překvapivě pravděpodobnosti zdánlivě nepravděpodobného.

Politický projekt Muslimského bratrstva, který se v posledních desetiletích přes všechny snahy nedokázal prosadit nikde na Blízkém východě, kde měl zdánlivě nejlepší podmínky, se v Houellebecqově scénáři kupodivu hladce a nenásilně prosadí v srdci evropské sekulární civilizace. A teprve odtud pak výhledově ovládne i Blízký východ. Houellebecq tak nabízí podobný dějinný paradox, jako když k socialistické revoluci oproti všem očekáváním nedošlo na kapitalisticky nejrozvinutějším západě Evropy, ale v jejím nejzaostalejším východním koutě. Přičemž se pak SSSR pokusil revoluci exportovat do světa.

Román *Podvolení* se okamžitě po svém vydání stal kritickým, ale kultivovaným příspěvkem do celoevropské „debaty o islámu“. Strefil se navíc do doby, kdy v Evropě kulminovala tzv. uprchlická krize a v očích mnoha Evropanů se islám stal ztělesněním bezpečnosti, politické i kulturní hrozby. V tomto kontextu byl také román čten a interpretován. Ve skutečnosti však román není o náboženství, je o politice. Říká velmi málo o islámu. Daleko více vypovídá o stavu západní společnosti a o horizontech samotného autora. Román nelze označit za islamofobní jen proto, že kritizuje jednu ze současných ideologií vycházející z politické dimenze přítomné v islámu. Poukazuje na to, že se Evropané nesprávně obávají terorismu džihádistů. Podle Houellebecqa představuje větší riziko „umírněný“ politický islám. Ten Evropu dokáže omámit, svést, infiltrovat a podmanit postupně, nepozorovaně, bezbolestně a elegantně ústavní cestou a skrze

demokratické instituce. Nejde tak o Huntingtonův velký střet civilizací. Jde o plíživou kolonizaci postmoderní společnosti, která nedůvěřuje žádné ideologii, neví, co chce a v co má věřit, společností s jasnou, ideologicky inspirovanou vizí, která ví, co chce i proč a kam jde.

První rovina románu *Podvolení* je diagnózou stavu západní společnosti, druhá, prolínající se rovina je prognózou jejího vývoje. Východiskem Houellebecqových úvah je diagnóza úpadku, vyprázdňenosti a fragmentace francouzské společnosti. Diagnózu na mikroúrovni ztělesňuje hlavní hrdina François. Nikdy nenašel křesťanského Boha, jeho ateismus ale není nikterak pevný ani uspokojivý. Jeho akademická specializace ho dokonale odtrhla od reality, celoživotně se zabývá dílem spisovatele Jorise Karla Huysmanse (1840–1907). S ostatními lidmi, včetně kolegů na univerzitě, si tak nemá moc co říci. Ve středním věku navíc zjišťuje, že v profesi dosáhl všeho, a cítí, že ho již čeká jen intelektuální pád. Bezútešný a osamocený život ve velkoměstě, bez rodiny a přátel, pak vyplňuje pouze laciný konzumerismus, alkohol a milenky z řad studentek, se kterými se však s koncem každého akademického roku mechanicky rozchází. Absence vnějších i vnitřních záchytných bodů a životní rezignace se projevuje právě v konfrontaci s mladou a optimisticky naladěnou milenkou Myriam. Ta se jako židovka cítí v Evropě stále méně bezpečně, avšak nerezignuje, nýbrž volí emigraci do Izraele: „A co budeš dělat ty? (...) Uvědomil jsem si, že vlastně nemám tušení; také jsem si uvědomil, že je mi to ukradené. Něžně jsem ji políbil na ústa a odpověděl: Já žádný Izrael nemám“ (s. 87). Kromě ztráty záchytných bodů a životního smyslu pak François bojuje i s všemocnou, tíživou a neodbytnou byrokracií. Nekonečný, celoživotní a vysilující „závod“ s ní popisuje poté, co se vrátil z kratšího pobytu v klášteře: „Řádné plnění úředních povinností si žádá bezmála neustálou přítomnost, jakákoliv delší cesta s sebou nese nebezpečí, že se octnete v nesouladu s tou či onou institucí, věděl jsem, že budu potřebovat několik dní, abych vše uvedl do pořádku“ (s. 135).

V pohledu „shora“ či z makroúrovně je Houellebecqova optika optikou sekularisty diagnostikujícího paradoxní důsledky sekularizace.

V jeho podání Evropané nejprve opustili Boha, a namísto tradiční křesťanské víry se přimkli k ideologii liberálního individualismu. Ztráta všem společného Boha a vítězná tažení kultu individua však podkopalo základy všech sociálních struktur: národního společenství, spolků a především rodiny. Díru po rozpadu vícegenerační – a pak i menší nukleární – rodiny se zprvu pokoušel vyplnit sociální stát se svými důchodovými, sociálními, zdravotními a vzdělávacími systémy. To ale bylo stále nákladnější a jen to oddálilo příchod hlubší krize: stát se o stárnoucí obyvatelstvo dále nedokáže postarat. Hroubí se tak důvěra společnosti ve stát, politiky i dominující ideologii liberálního individualismu. A roste ochota poohlédnout se po alternativě.

V rovině diagnózy je román *Podvolení* variací na klasické spenglerovské téma. Jde tak o umělecký protějšek dnes opět populárních akademických prací zabývajících se úpadkem komplexních civilizací, jaké u nás s úspěchem nabízejí autorské kolektivy kolem egyptologa Miroslava Bárty. Oswald Spengler ve svém monumentálním díle *Soumrak Západu* (1918 a 1923, český 2010) nabízí podobný výčet vnějších symptomů úpadku západní společnosti jako Houellebecq: individualismus, anonymitu, pronikání tržních principů do mezilidských vztahů, materialismus, ztrátu duchovnosti, odcizení mas a elit. Podstatou tohoto úpadku je však v pojetí obou autorů odcizení Západu od sebe samého: Západ aktivně neodmítá, ale rezignuje na své základní konstitutivní principy, které již jakoby nepoznává a nedokáže se s nimi ztotožnit. Stejně jako Spengler také Houellebecq implicitně předpokládá biografický model vývoje západní civilizace. Jakousi krizí středního věku totiž netrpí jen François, ale celý Západ. Cítí, že již dosáhl vrcholu a nyní přichází nezadržitelný pád. Tento pád je přitom ve spenglerovském duchu postupným a chronickým uvadáním, nikoliv náhlým kolapsem. A to přináší šanci pro zásadní regeneraci Západu. K postupné metamorfóze oslabeného Západu tak může v Houellebecqově pojetí dojít skrze infuzi hodnot odvozených z politické dimenze vitálního a sebevědomého islámu.

Politický islám v románu *Podvolení* reprezentuje Muslimská jednota vedená Mohamedem

Ben Abbasem. Díky svobodě slova a svobodné soutěži politických stran nabízí bezradné a dezorientované francouzské společnosti ideologii a program blízký egyptskému Muslimskému bratrstvu. S dostatečně vágně formulovanou a marketingově dobře zabalenou vizí se mohou překvapivě ztotožnit i ne-muslimové, křesťané i bezvěrci. Nezaměstnanost vyřeší ústup žen z veřejné sféry do sféry soukromé. Spokojeni tak budou všichni. Ženy nadále nebudou muset kloubit práci a kariéru s péčí o domácnost, děti, stárnoucí rodiče a manžela. Spokojenější ale budou i muži: na trhu práce se zmenší konkurence, doma na ně navíc budou po práci čekat spokojenější manželky a zaopatřená domácnost. A uleví se i státu. Sociální výdaje se seškrtnají, protože sociální zajištění převezme rodina, komunita a obec. Navíc díky fungujícím rodinám a umravňujícímu apelu islámu klesne kriminalita. Díky sponzoringu univerzit ropnými monarchiemi Perského zálivu (výměnou za změnu kurikula) a zkrácené školní docházce, zejména v případě dívek, stát navíc ušetří i za vzdělávání. Část Francouzů pak uvítá také zákonem povolenou polygamií. Ta bude v podání Muslimské jednoty pouhou legalizací stávajícího stavu vyznačujícího se rozšířeností mileneckých vztahů.

Základem úspěchu Muslimské jednoty je v Houellebecqově pojetí postupná demografická proměna Francie, salámová metoda její strategie a bezchybná prezentace politického islámu. Věřící lidé v jeho scénáři ctí patriarchální hodnoty. Kladou tak důraz na rodinu a početné potomstvo. Takoví lidé se ve Francii nacházejí především mezi muslimy. Ateističtí humanisté kladoucí naopak důraz na hedonismus a emancipaci žen mívají potomků méně, pokud vůbec nějaké. Rekrutují se především z dosavadní francouzské majority. Odlišné míry reprodukce obou skupin – spolu s rostoucí migrací – pak vychýlí dosavadní rovnováhu francouzské společnosti.

Muslimská jednota demografickému trendu napomůže zájmem o výchovu a vzdělávání. Děti ve své dlouhodobé a trpělivě prosazované strategii chápe jako budoucnost každé společnosti: kdo ovládá děti, ovládá budoucnost. Jednota je proto mimořádně aktivní v komunitách na

lokální úrovni, kde se soustředí na charitativní činnost, kulturní aktivity a zejména na práci s dětmi a mládeží. Zakládá tak síť islámských církevních škol: učitelé jsou jen muslimové, osnovy korespondují s Koránem, chlapci a dívky se učí zvláště, servíruje se halal strava a žáci jsou povzbuzováni k účasti na pravidelných modlitbách. Vtip je v tom, že zbožnými soukromníky sponzorované školy nabízejí kvalitnější vzdělávání než podfinancované, upadající a přeplněné školy státní. Přitahují proto rostoucí měrou i žáky z francouzské majority. V dlouhodobém horizontu se tak Muslimská jednota nemusí zasazovat o zrušení státního školství, pilíře francouzského sekularismu. Odumře sám.

Rodiče a voliči z francouzské majority se proti postupně zaváděným novotám nebouří. Obezřetnost ztrácejí díky neagresivní strategii Muslimské jednoty a její chlácholivé rétorice. Jednota se na rozdíl od džihádistských salafistů zříká násilí i antisemitismu, místo toho sází na mezináboženský dialog a dlouhodobou misijní práci. Jednota na rozdíl od militantních salafistů Francii nechápe jako „příbytek války“ (*dar al-kufr*), ale zabydla se v ní jako v „příbytku islámu“ (*dar al-islam*). Jednota tak neodmítá volby se salafistickým argumentem, že jediným suverénem je Bůh, což vylučuje suverenitu lidu. Naopak doufá ve volební vítězství. Proto také Jednota navenek nastavuje laskavou tvář. Islám líčí jako vrchol humanismu a islámské právo šaría s jeho důrazem na morálku a rodinu jako kompatibilní s tradičními evropskými hodnotami. Distancuje se od revoluce a kritiky kapitalismu v pojetí krajní levice. Vystupuje jen proti extrémní bídě, sociální nerovnosti jí nevdá.

Muslimská jednota tedy nenabízí radikální změnu, ale kontinuitu důvěrně známého. Proto je široce akceptovatelným proudem v momentě, kdy jsou Francouzi ve druhém kole prezidentských voleb rozděleni a postaveni před dilema zvolit menší ze dvou zel: Muslimskou jednotu Ben Abbese, nebo krajně pravicovou Národní frontu Marine Le Penové. Vítězství Jednoty se přiblíží, když ji podpoří tradiční levice i pravice. Podobný Houellebecqův scénář přitom Francouzi již znají z prezidentských voleb, ve kterých pravicový Jacques Chirac ve druhém kole porazil krajně pravicového Jean-Marie Le Pena díky

podpoře voličů rekrutujících se napříč politickým spektrem (2002). Scénář je pak ještě bližší situaci, kdy ne-islamističtí Egypťané ve druhém kole prezidentských voleb volili kandidáta Muslimského bratrstva, Muhammada Mursího. Proti němu totiž stál kandidát starého režimu s vazbami na armádu, Ahmed Šafik (2012). Nejpřekvapivější je na celém převzetí moci nesnesitelná lehkost, s jakou se Francouzi přizpůsobí novým pořádkům a nechají se kooptovat a korumpovat novým režimem. Autor ani zde nemusí fabulovat, Francouzi mají v paměti vichistický režim kolaborující s nacisty (1940–1944). François tak na rozdíl od řady svých kolegů najde cestu k islámu, povýší, stane se loajálním zaměstnancem nového vedení univerzity a přizpůsobí se: „Pohled na ženský zadek, ta nejmenší útěcha odehrávající se na úrovni snění, přestal být dostupný“ (s. 135).

Vítězství ve francouzských prezidentských volbách přitom Muslimská jednota chápe jen jako odrazový můstek k vytvoření a následnému ovládnutí novodobého římského impéria. Časem se totiž podobným způsobem dostane k moci i v dalších evropských zemích. Spolu s nimi pak prosadí rozšíření Evropské unie o převážně muslimské státy jižního Středomoří. Tím získají muslimové v Unii většinu. A nakonec s poukazem na demokratický deficit Evropské unie zavedou konání referendum a přímou volbu rozsáhlými pravomocemi nadaného prezidenta Unie. Ben Abbas sní o tom, že se takto stane hlavou nejsilnější světové říše.

V literatuře faktu je *Podvolení* asi nejbližší kontroverzní kniha bankéře a bývalého sociálního demokrata Thilo Sarrazina *Německo páchá sebevraždu* (česky 2011), jež poukazuje na možné negativní důsledky migrace z kulturně odlišných zemí. Nebo neméně vlivná a polemicke kniha *Poslední dny Evropy* z pera historika Waltera Laqueur (česky 2006) pojednávající o rizikové kombinaci stárnutí evropských populací, úpadku sociálního státu a neúspěšné integrace přistěhovalců z převážně muslimských zemí. Na rozdíl od těchto autorů je však Houellebecq umělcem. Nenabízí tedy analýzu reality, ale realitou inspirovanou fikci. Proto si ve svých úvahách může dovolit zajít dál, a rozšířit tak čtenářovu imaginaci. Autor přitom efektně

upozorňuje na hrozbu neliberální demokracie, kterou se dnes zaštiťují nejen Islámské bratrstvo. Na druhou stranu však román posiluje řadu stereotypů. Přeceňuje například schopnost muslimů nejrůznějších zemí původu vytvořit jednotnou komunitu, jež by sledovala společný cíl, hlásila se k jedné autoritě a byla schopna vystupovat jako politický aktér. Přeceňuje také finanční možnosti Saudů: propad cen ropy na světových trzích, eskalující soupeření s Íránem a zabřednutí do válečných konfliktů na Blízkém východě (Sýrie, Jemen) zřejmě pouštní monarchii neumožní v Evropě zafinancovat politický projekt typu Islámské jednoty.

Karel Černý

DOI: 10.14712/23363525.2018.60

Jakub Machek: *Počátky populární kultury v českých zemích. Tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900.* Příbram: Pistorius & Olšanská 2017, 284 s.

„Vznikající populární kultura přelomu 19. a 20. století je považována za zásadního činitele v modernizační proměně české společnosti.“ Právě o tomto procesu pojednává kniha Jakuba Machka při konkrétním zaměření se na tištěná média, jež měla nadále pomáhat čtenářům porozumět každodenním zkušenostem v nově se utvářejícím prostředí. Jejich vydavatelé a producenti aplikovali v této souvislosti zahraniční postupy na české prostředí transformující se v masovou společnost, v případě Prahy, z níž se populární kultura šířila do zbytku českých zemí, se navíc jednalo o proměnu jejího prostředí ve velkoměstskou kulturu.

Jakub Machek, dlouholetý odborník na kulturní studia a sociální dějiny, se snaží podat svědectví o změnách ve společnosti na přelomu první a druhé poloviny 19. století, oně krásné epochy, jež kromě nástupu pokroku znamenala i rozvoj populární kultury, která měla napříště čím dál silněji ovlivňovat motivy jednání a názory lidí. Machek v tomto ohledu vychází z Petera Burkeho a z jeho stěžejního díla o lidové kultuře a jejím ústupu, přičemž se snaží podchytit momenty, kdy se rané popkulturní praktiky

prolínaly s dědictvím lidové kultury, například v senzačním tisku, který přejímal mnoho motivů z mizejících kramářských písní. V tomto ohledu pracuje Machek s klasickou diskurzivní dichotomií lidové kultury jako pomalé až nehybné a oproti tomu populární kultury jako napříště moderní a dynamické.

S ohledem na teorii je dále zajímavé, že Machek odkazuje jak ke klasickým kulturním studiím (Stuart Hall), tak i ke konceptu mentalit Jiřího Štaifa (hromadné sociální psychologie), což považují při aplikaci na moderní společnost do jisté míry protichůdné (hromadné projevy na základě dominantních hodnot oproti vyjednávání jako klíčové charakteristice populární kultury). Ovšem zkoumat takto pouze přechod na moderní společnost a s tím související změny hodnot se zdá být docela dobře použitelné, navíc když Machek přiznává, že s prameny k mentalitám nelze než pracovat nepřímou. Jinak je tomu u kulturních pramenů – novin a časopisů, u nichž provádí Machek obsahovou analýzu a při výzkumu jejich percepce si pomáhá i tabulkami nákladů denního tisku.

Dále se již Machek zabývá časopiseckou produkcí celkově a jejím rozvojem v rakousko-uherské monarchii. Měl to být právě dynamicky se šířící mediální konzumerismus na bázi komerčního šíření knihy a časopisů, který zapříčinil „prolomení dosavadní kulturní dominance vyšších vrstev“. V tomto ohledu bych uvítal ještě zevrubnější pojednání o rozvoji médií vůbec, například v případě bulváru a jeho percepce, ovšem tomuto bádání se, alespoň jak Machek cituje, již věnovali jiní domácí autoři (například Pavel Janáček v publikaci *Literární brak: Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004).

Ovšem pro potřeby knihy se bez problému daří načrtnout rámec proměn, jimiž se nově nastupující moderní média vyznačovala, především se jednalo o význam obrazového materiálu, který napříště přetrvával jako dominantní bez ohledu na stále se rozšiřující skupinu potenciálních čtenářů a příjemců.

Jádro práce s výčetem tiskovin (například senzační a pro Machka nejspíš ideálně typický *Pražský ilustrovaný Kurýr* si zasloužil samostatnou kapitolu) je na jednu stranu poměrně

ubíjející, Machek však zároveň ukazuje celkem obširnou kritiku pramene a výše zmíněná doplnění kvantitativní analýzou působí velmi vhodně. Co se v této části knihy dle mého soudu nedaří, je vyvažovat odborně/faktografický „proud“ textu s přístupnějšími obecnějšími pasážemi, podobně se rezignuje na důraznější vypíchnutí zajímavých podnětů, což celku ubírá na čtivosti. Některé důležité dlouhodobé tendence, jako například spory Staročechů s Mladočechy pojící se s polemickými médii jako *Brousek* a *Obrana* (ale podobně i v případě výše uvedeného *Pražského ilustrovaného Kurýra*), jsou pak rozestý v rámci různých podkapitol a v této problematice méně fundovanému čtenáři může uniknout jejich podstata.

Na výborně načrtnutou obecnější rovinu v úvodní souhrnné kapitole mám jako čtenář v tomto úseku problém navázat a případy si spojit díky přílišné hustotě nových faktů a poznatků. Myslím tedy, že souhrnnější a přístupnější zopakování argumentů a například zdůraznění politické kultury a projevů tehdejších ideologických proudů (jako v případě výše uvedených Staročechů s Mladočechy) v této části knihy nebylo od věci. Ovšem na druhou stranu textu pomáhají vhodně vybrané ilustrace titulních stran tehdejších novin, například při potřebě najít názorný příklad dobové mediální práce s efektem šoku a zhnusení doporučují obrázek z titulní strany přílohy *Pražského ilustrovaného Kurýra (Hlas Národa)* „Dítě uhořelo v kolébce“.

Pikantní média, tedy tiskoviny ještě o stupeň víc šokující než klasické (a v té době již početné) senzační plátky je pak třeba vytknout jako to nejzajímavější co do rozvoje tehdejší popkultury. V českých příkladech jako *Pikantní svět*, *Echo Prahy* či *Mládenec* se navíc protínaly inspirace jak z podobných francouzských plátek, tak i z mnohokrát citovaného vídeňského *Extrablattu*. Negativní, a tedy i nejlepší reklamu jim poskytovalo i odsuzování ze strany intelektuálů (nejčastěji zmiňovaný Petr Zenkl), v němž se jednalo kromě opodstatněné kritiky senzacechtivosti a exploatace také o letité vymezování se proti tzv. nízké kultuře ničící národní uvědomění. Tento ideový zápas se jeví svým způsobem jako v podstatě iluzorní, když čteme

Machkův závěr, že v Praze jako možná nejvíce z jiných měst necítili čtenáři potřebu rozlišovat mezi fakty a fikcí. Při čtení o nakládání s nimi (polopравdy či dokonce přímé výmysly, vzápětí dementované) se ani badatel nemůže vyhnout pomyslnému přímeru k současné populistické dezinformační vlně. Podobné pocity jsem ostatně měl i ze závěrečné části o ženské otázce pohledem senzačních médií, kdy se jazyk tehdejších šovinistických plátek (jako *Mládenec v prvním desetiletí 20. století*) příliš neliší od slovníku třeba takového Františka Ringo Čecha, příliš lichotivě nevyznívá ani současnými alternativními skupinami stále obdivovaný Jaroslav Hašek.

„Místo sjednocující masové společnosti se pak v Praze udržoval antagonismus národně rozdělených skupin“ (s. 261). S ohledem na politickou profilaci pak Machek upozorňuje, že nejúspěšnějším se co do působení stal sociálně demokratický tisk. Jak však v této souvislosti autor dále uzavírá, prostředí Prahy (a Čech celkově) mělo být přece jen stále provinčním místem, jež ještě nevykazovalo z hlediska populární kultury rysy metropole bez ohledu na nejvyšší míru urbanizace v historii města a praktické zdvojnásobení počtu obyvatel. Mentalita svázaná s dřívějším životem na venkově u mnohých občanů, nedávno ještě poddaných, měla ještě v této době přetrvávat vedle populární kultury poskytující průvodce měnícím se světem.

Podobně jako u mnoha knih zabývajících se populární kulturou najdeme u *Počátků populární kultury v Českých zemích více zajímavých souvislostí v hustém textu, než ve formálních částech úvodu a závěru, kdy generalizace zase působí příliš stručně a k detailům se již příliš nezabíhá. Co se týče čtivosti, vedle určitých přehlcených pasáží schází knize i pomyslný tah na branku, což se ostatně stává u prací vznikajících po dlouhou dobu. Podobně jako u letošní knihy Machkova kolegy z Centra pro studium populární kultury Ondřeje Daniela *Násilím proti novému biedermeieru. Subkultura a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu* (Příbram: Pistorius & Olšanská 2017) se pak začíná skvělým souhrnem sociálních a kulturních dějin druhé poloviny 19. století, který je i díky vhodnému rozsahu více než vhodný do*

sylabů pro bakalářské studenty sociálních dějin či podobných oborů. Na společenské rovině máme díky této knize možnost poznat zakořeněné předsudky a tendence české společnosti, které tehdy nástup populární kultury málo ovlivnil,

aby v nebezpečně modifikované podobě nepřijemňovaly progresivní vývoj i v naší době.

Jiří Almer

DOI: 10.14712/23363525.2018.61